

## ДЕЯКІ ПІДХОДИ ЩОДО ОБГРУНТУВАННЯ ОДИНИЦІ АНАЛІЗУ САМОСВІДОМОСТІ

Максименко Юрій Борисович,  
Південноукраїнський національний педагогічний університет  
ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна,  
Ільїна Тетяна Борисівна,  
Інститут післядипломної освіти  
інженерно-педагогічних працівників, м. Донецьк, Україна

Категорія суб'єктивної реальності («Я», «замість», «власне людського у людині») в останній час опинилась у центрі загальнопсихологічного аналізу. На думку багатьох авторів, це найважливіший аспект питання про родову специфіку людини, відмінність його способу життя від усякого іншого. Людської сутності треба досягти, здобути. І цей грандіозний процес присвоєння людиною самої себе здійснюється і координується власним Я. Саме з людиною пов'язані як постановлення, так і реалізація перспектив розвитку в економічній, соціальній, духовній сферах суспільства.

Необхідність вивчення самосвідомості, як специфічної людської сутності, визначається зростанням практичних потреб: реалізацію особистісно-орієнтованого підходу у навчанні і вихованні, усілякими системами економічних інновацій та пов'язаних з ними трансформацій самосвідомості, існуванням багаточисленних психотерапевтичних напрямів, спрямованих на корекцію змінених станів свідомості і пов'язаних з ними девіантних форм поведінки, але недостатньо концептуально розроблених.

Мета статті полягає у спробі обґрунтування одиниці аналізу самосвідомості, припущенні, що створення єдиної теорії переживання, яка б об'єднала у собі переживання-споглядання та переживання-діяльність можливо у контексті самосвідомості.

Авторська концепція складається у розвитку уявлень про принципи діалектики: людина протягом свого життя набуває таких якостей, які однозначно не визначаються ні зовнішніми впливами, ні внутрішніми природними даними. Вони є результатом їх взаємодії, життєдіяльності людини як єдиного саморегулюючого цілого. Це відповідає принципу детермінізму у розумінні С.Л. Рубінштейна, який підкреслював роль внутрішнього моменту самовизначення, зазначав, що тільки зовнішня детермінація обумовлює внутрішню порожнечу. Відповідно викладеним уявленням, самосвідомість представлено я, зміст свідомості, де присутнє Я, як центр, організуючий структуру і зміст індивідуальної свідомості.

Обговорюючи важливість виділення одиниці аналізу як методологічної основи дослідження, автори солідаризуються з позицією, яка стверджує, Що одиниця аналізу не може бути універсальною, а визначається дослідницьким завданням. Припускається, що одиницею аналізу самосвідомості як відтворення частини життєвого світу - життєвої ситуації та внутрішнього суб'єктивного світу може виступати переживання Я як внутрішня картина життєвої ситуації.

Основна ідея статті полягає в постановці проблеми поширення традиційної проблематики вивчення свідомості та самосвідомості як сфер, вивчення яких має теоретичний і прикладний аспекти. Свідомість представлено не тільки фундаментальним, але й граничним поняттям в системі психологічних категорій, як реальне явище, що з зусиллям піддається теоритизації та об'єктуванню і викликає сумнів у можливості його наукового пізнання засобами, зокрема, психології, однак кожен автор, пропонуючи власну концепцію свідомості виходить, перш за все, із змісту власної індивідуальної свідомості. Висувається пропозиція, що для розуміння свідомості необхідна не тільки об'єктивація, але й персоніфікація.

Стаття містить обговорення проблеми визначення одиниці аналізу як показника методологічної зрілості науки. Пропонується, що створення єдиної теорії переживання можливо у контексті самосвідомості, а більш конкретно, її одиниці аналізу - переживання Я як внутрішньої картини ситуації.

З моменту виділення людини з природного середовища та утворення людської спільноти потреба в розумінні влаштування будови світу її не покидає. Узагальнено це прагнення Сократ сформулював наступним чином: «зрозуміти себе означає зрозуміти все».

Розуміння природи та динаміки свідомості людини є краєугольним камінням побудови адекватної картини світу. В сучасній літературі достатньо концепцій (як правило, дискусійних), які розглядають походження, структуру, динаміку та механізми свідомості. З точки зору філософської рефлексії це погляд на свідомість як граничну філософську категорію, як «філософію вголос» (М.К. Мамардашвілі та др.); дослідження психіки як синергетичного об'єкту (Г.І. Рузавін, М.М. Моїсєєв, І.В. Єршова-Бабенко та ін.); дослідження дисипативних структур Брюссельською школою на чолі з І.Пригожиным; концепція філософії незамкненості (І. Яковенко та ін.). В як концептуальну основу міждисциплінарних досліджень Є.П. Веліхов, В.П. Зінченко, В.О. Лекторський висунули методологічну ідею трактовки свідомості як "духовного організму", оснащеного функціональними органами. Для пояснення проблем сприйняття, формування образу, здатності людини пізнавати нейрофізіолог К. Прибрам пропонує голографічну гіпотезу. Оригінальні авторські погляди на свідомість обґрунтовують такі психологи як А.Ю. Агафонов (розуміння людини через смисл). В.М. Алахвердов (свідомість як механізм перевірки здогадки про оточуюче), В.А. Ганзен, В.П. Зінченко (функціональна структура свідомості). М.І.Щербаков (кластерна теорія інтеграції психіки) та ін.

Приведений перелік цікавий не тільки змістовним аспектом, але й тим, що кожний автор пропонує концепцію в системі більш близьких і зрозумілих йому координат. Іншими словами, дослідник, висловлюючи наукову ідею спирається на зміст власної свідомості, в результаті чого ми отримуємо всілякі описи одного й того ж явища. Але, як уявляється, без включення власного Я в життя свідомості не тільки залишається незрозумілим, що таке свідомість, але й відсутній суб'єкт, що потребує відповіді на це питання.

Отже, для визначення того, що є свідомістю недостатньо вказівки на органи або діяльності, що здійснюються у духовній сфері організму. Необхідно звернення до координат типу «Я-концепція», «самопізнання особистості» та т.і., тобто для полегшення розуміння необхідна не тільки об'єктивація структури свідомості, але і її персоніфікація. Дотримуючись висказаної точки зору, можливо зробити висновки, що самосвідомість організує внутрішню структуру свідомості, надає їй цілісність, самосвідомість - це зміст свідомості, де присутнє Я.

М.К.Мамардашвілі висловлював думку про те, що таке чи інше розуміння свідомості відкриває філософу можливість його особистісної реалізації у вигляді не тільки суми знань, а й реалізованого способу буття та мислення. Розглядаючи проблему автономії свідомості від тілесного організму, В.П.Зінченко припустив, що певною автономією від духовного організму і від свідомості володіє самоусвідомлююче Я. яке відносно власної свідомості виступає як діяч та спостережувач [6].

Тому цілком зрозуміло, що з точки зору загальної психології у вищій ступені цікаво поширення традиційної проблематики вивчення свідомості і самосвідомості як сфер, дослідження яких має теоретичний та прикладний аспекти.

Але, підходячи до аналізу проблеми, за словами Л.С.Виготського. необхідно вирішити проблему аналізу. Як відомо, специфіка психологічного аналізу визначається трьома основними моментами: аналіз процесу, а не речі; аналіз, що розкриває реальний каузально-динамічний зв'язок та відношення і, нарешті, аналіз генетичний, що повертає до вихідної точки та відновлює усі процеси розвитку, якщо ми маємо справу з «психологічною скам'янілістю» [4].

На нашу думку, позначені принципи аналізу психічного з боку реалізації процесуально-динамічного підходу вивчення самосвідомості вельми актуальні. Але знову виникає питання, що являє собою психічна реальність, яка втілює самосвідомість? Кожна психологічна школа намагалась знайти свою унікальну «клітину» психічного, і протиріччя

між різними теоретичними системами найбільш яскраво виявляються саме при обміркованні характеру одиниці аналізу. Треба зазначити, що на теперішній час поняття одиниці аналізу не розроблено в достатній мірі: не існує усталеного визначення, не обмірковується проблема нормативних критеріїв, не має єдиної точки зору на предмет того, чи може бути одиниця аналізу універсальною або вона визначається дослідницьким завданням. Подібний стан, як відзначали Н.Д.Гордєєва та В.П.Зінченко, можна пояснити недостатньою методологічною культурою сучасної психології", з чим, гадаємо, неможливо не погодитись[5].

На цей час склалася наукова традиція, яка базовими принципами виділення одиниці аналізу психічного вважає такі: принцип нерозкладаної цілісності, принцип первинності психічного, принцип гетерогенності, принцип розвитку[1].

Саме ці міркування привели нас до спроби обґрунтування одиниці аналізу самосвідомості. При цьому мається на увазі, що її вибір, з одного боку, носить довільний позалогічний характер, оснований на вірі в те, що вибирається, з другого боку, припущена одиниця аналізу потрібна відповідати визначеним вище критеріальним вимогам.

Нам близька точка зору С.Л. Рубінштейна, який розумів самосвідомість як структуру ставлення людини до світу, як структуру світу, що включає у себе суб'єкта [7]. Виходячи з цього вважаємо, що основним механізмом свідомості буде ототожнення, яке приводить до утворення та породження суб'єкт-об'єктних та суб'єкт - суб'єктних зв'язків, прилучення до культури. В свою чергу механізмом самосвідомості можливо назвати обособлення, перетворення зв'язків у ставлення, розвиток індивідуальності.

На наш погляд, таким утворенням, що об'єднує у собі життєвий світ та її дискретну одиницю - життєву ситуацію, а також світ внутрішній, індивідуальний може бути переживання Я як внутрішня картина життєвої ситуації. На кожному рівні ієрархічної організації психіки переживання **Я** виступає у різних модифікаціях, залишаючись при цьому матеріалом для побудови гетерогенних психічних утворень (образу, уявлення, емоції, почуття, мотиву, смислу, ставлення, тощо).

У цьому зв'язку Ф.В.Басін, розвиваючи поняття значущих переживань як предмета власне психологічного дослідження, відзначав, що світ для людини стає значущим тому, що вона здатна до його переживання [2]. Як проблема в психології відзначається необхідність створення теорії переживання, яка б у єдиному уявленні об'єднала переживання-споглядання та переживання-діяльність [3]. При цьому дослідження переживання-споглядання здійснюється, передусім, у руслі вивчення емоцій, а переживання-діяльності - в теоріях психологічного захисту, оволодіваючої поведінки, заміщення, тощо.

Хотілося б вірити, що об'єднання названих аспектів одного процесу можливо у контексті самосвідомості. В свою чергу, така постановка питання висвітлює перед дослідниками завдання виділення змісту поняття переживання Я як одиниці аналізу самосвідомості. Але це вже наступна проблема.

### **Висновки**

1. З метою продуктивного вивчення свідомості, незважаючи на багаточисельність теорій і концепцій, необхідно не тільки його об'єктування, але й персоніфікація. Це дає можливість вивчення самосвідомості в структурі свідомості, визначення її центротворюючим чинником, що організує внутрішню структуру свідомості.
2. Самосвідомість надає цілісності свідомості, але при цьому володіє певною автономією від основи, що її породила, має власну логіку розвитку, забезпечує становлення індивідуальності.
3. Визначення одиниці аналізу, яка є найважливішим показником методологічної зрілості науки, задає напрям дослідження, тому припускається, що переживання Я як внутрішня картина ситуації може виступати одиницею аналізу самосвідомості.
4. Передбачується, що дослідження переживання як споглядання та як діяльності у єдиному руслі можливо у контексті самосвідомості.

### **Література**

1. *Агафонов А.Ю.* Человек как смысловая модель мира. / А.Ю. Агафонов - Самара, 2000. - 336с.
2. *Бассин Ф.В.* «Значащие» переживания и проблема собственно психологической закономерности / Ф.В Бассин - // Вопросы психологии. - 1972. - №3. - С. 105-124.
3. *Василюк Ф.Е.* Психология переживания. / Ф.Е. Василюк - М., 1984. - 200с.
4. *Выготский Л.С.* Полное собрание сочинений: собр. соч. в 6 т./ Л.С. Выготский - О психологических системах. - М: Педагогика, 1982. - с. 109 - 131.
5. *Гордеева Н.Д.* Функциональная структура действия. / Н.Д Гордеева, В.П. Зинченко - М., 1982. - С. 12.
6. *Зинченко В.П.* Миры сознания и структура сознания / В.П. Зинченко // Вопросы психологии. - 1991. - №2. - С. 15-36.
7. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. / С.Л. Рубинштейн - М.: Наука. 1972.- 423 с.